

ИЗВЕСТИЯ
НА НАРОДНИЯ
МУЗЕЙ-ВАРНА

КНИГА IX (XXIV)

BULLETIN
DU MUSÉE NATIONAL
DE VARNA

TOME IX (XXIV)

1973

ДЪРЖАВНО ИЗДАТЕЛСТВО — ВАРНА

КЪМ ТЪЛКУВАНЕТО НА ДВЕ ИЗВЕСТИЯ НА Й. СКИЛИЦА ЗА ГРАДОВЕТЕ ПО ДОЛНИЯ ДУНАВ В КРАЯ НА X в.

ИВАН А. БОЖИЛОВ

Описвайки края на военните действия между византийци и руси под стените на Дръстър (971 г.), Й. Скилица завършва своя разказ със следните думи: τῶν δὲ Ῥῶς ἀποπλευσάντων, τῶν παρὰ ταῖς ὄχθαις τοῦ ποταμοῦ φρουρίων καὶ πόλεων πρόνοιαν θέμενος ὁ βασιλεὺς καὶ φρουρὰν καταλιπὼν τὴν ἀρχοῦσαν ἐς ἡδὴ τὰ Ῥωμαίων ἀνέβη, т. е. «след като русите отплавали, императорът се погрижил за крепостите и градовете край бреговете на реката (Дунав — б. м., И. Б.) и като им оставил достатъчно охрана, се завърнал в земите на ромеите».

Този пасаж, макар и твърде кратък, е извънредно важен, тъй като е единственото указание на византийските хронисти за уредбата на североизточните български земи след тяхното покоряване от Византия през 971 г.² Веднага трябва да изтъкнем, че в повечето случаи той е привличал вниманието на изследвачите дотолкова, доколкото отбелязва завършването на византийско-руските сълкновения. Едва напоследък това интересно свидетелство на Й. Скилица бе предмет на специално проучване от страна на румънския учен П. Диакону.³ Без да разглеждаме подробно неговата работа, ще отбележим основното, което тя съдържа — локализирането и идентифицирането на споменатите от византийския хронист крепости и градове. Според него те са били разположени на десния бряг на р. Дунав. Привличайки резултатите от многогодишните издирвания на румънските археолози, П. Диакону прави опит да ги идентифицира със средновековните крепости *Dinogetia* и *Capidava*.⁴

¹ Georgii Cedreni, *Compendium historiarum*, vol. II, 1839, ed. Bonn., p. 412¹⁹⁻²¹.

² Ив. Божиллов, Към въпроса за византийското господство на Долния Дунав в края на X в., *Studia balcanica*, II. Проучвания по случай втория международен конгрес по балканистика, София, 1970, стр. 80.

³ P. Diaconu, Une information de Skylitzès—Cédrenos à la lumière d'archéologie, *Revue des études Sud-Est Européennes*, VII (1969), 1, p. 43—49.

⁴ Ibidem, p. 43—44; P. Diaconu, Les Petchénègues au Bas-Danube, Bucarest, 1970, p. 26—27; P. Diaconu — D. Vilceanu, Păciul lui Soare—cetatea bizantină, București, 1972, p. 16. Интересно е да се отбележи, че това тълкуване на П. Диакону бе подкрепено от един филолог като Н. Mihaescu (срв. RESEE, IX, 1971, 3, p. 642). Мнението, застъпено от П. Диакону, не е ново. Още в края на миналото столе-

Преди всичко трябва да отбележим, че в случая става дума не толкова за превод на въпросната фраза, защото той превежда буквално и точно: «... aux forteresses et aux villes de b o r d e s du fleuve...», колкото за един опит за тълкуване. В какво се състои интерпретацията, предложена от румънския учен?

Според него, ако фразата на Скилица се взема *ad litteram*, ще трябва да приемем, че крепостите и градовете, за които съобщава той, са били разположени и на единия, и на другия бряг на р. Дунав. П. Диакону обаче предлага съществителното име *ῥχθῆ*, използвано от Скилица, да се преведе като *висок, стръмен бряг*. От това следва, че крепостите и градовете са се намирали на десния бряг на реката. От друга страна, употребата на множествено число (*ταῖς ῥχθαῖς*) от византийския хронист може да бъде обяснена с *литературна волност*, характерна за *стила на Скилица* (*sic*). Това свое мнение той подкрепя с друг пасаж от същата хроника. Съобщавайки за трите крепости, които византийският император Константин IX Мономах отстъпил на печенежкия вожд Кеген, Скилица отбелязва: *καὶ φρουρίᾳ τρία ἀπὸ τῶν ἐν ταῖς ῥχθαῖς ἰδρυμένων τοῦ Ἰστρου εἰλήφει*⁵. Според П. Диакону те безспорно са се намирали на десния бряг на р. Дунав. Тази аналогия — приема румънския учен — е достатъчна да ни убеди, че споменатите по-горе крепости и градове са били разположени по десния бряг на р. Дунав.⁶

Локализирането на крепостите, за които съобщава Скилица, не е частен въпрос, свързан единствено с точната интерпретация на този пасаж от неговата хроника. Правилното му разрешаване би осветлило някои твърде важни проблеми от историята на средновековна България — териториалният ѝ обхват и в частност нейната северна граница към това време (края на 60-те — нач. на 70-те години на X в.), — защото тези населени места безспорно са били български — административната уредба на североизточните български земи след тяхното покоряване през 971 г., както и по-точното определяне на земите, включени в тази новообразувана византийска тема. Ето защо съответното място от съчинението на византийския летописец, както и предложената от П. Диакону интерпретация, заслужават по-обстойно изучаване.

тие известният френски византолог Г. Шлюмберже — един от малкото учени, който е обърнал внимание на този пасаж — прие, че Скилица говори «des villes et des châteaux de la rive droite du Danube». Срв. G. Schlumberger, *L'épopée byzantine à la fin du Xe siècle*, vol. I, p. 174 (= Nouv. éd., Paris, 1925, p. 155). В. Н. Златарски (История на българската държава през средните векове, I, 2, София, 1971,² стр. 595) се изказва, без да се конкретизира — «придунавски крепости и градове». Преводът на съответния пасаж в ГИБИ, VI, стр. 274, «крепостите и градовете по крайбрежието на реката» е неточен. Неправилно е употребено понятието *крайбрежие* за означаване на бреговете (*ταῖς ῥχθαῖς*) на Дунава. Ето как е обяснено то в «Български тълковен речник» (Л. Андрейчин и др.), стр. 345: «*крайбрежие* — местност, близо до морски или речен бряг. *Черноморско крайбрежие*». Или казано с други думи, *крайбрежие* се употребява, за да се означа местност, област, която се намира в близост с бряг, а не с брегове, т. е. в единствено, а не в множествено число. Единствено българският учен Г. Баласчев (Българите през последните десетгодишнини на X в., София, 1929, стр. 17—18) е схванал и превел точно интересувания ни пасаж: «При туй императорът, като оставил и необходимите гарнизони в завзетите български крепости и градища, разположени по двата бряга на р. Дунав... (разредката моя — И. Б.).

⁵ Skyl. Cedr., p. 584¹².

⁶ P. Diaconu, Une information de Skylitzès, p. 43—44.

Както вече посочихме, в основата на интерпретацията на румънския учен лежат две положения — тълкуването на съществителното име $\delta\chi\theta\eta$ като висок, стръмен бряг и изказаната от него мисъл, че употребата на множествено число в този случай се дължи на свободното отношение на Й. Скилица към граматичните правила. Да разгледаме поотделно двата аргумента на П. Диакону.

I. Преводът на $\delta\chi\theta\eta$ като висок, стръмен бряг може да бъде оправдан единствено от контекста, защото основното значение на тази гръцка дума е бряг. Ето как е обяснена тя от Х. Стефан в неговия голям гръцки речник — *Ripa, Limitum, Ora*.⁷ Същото значение намираме в Дюканж и Софоклес.⁸ Наистина, на четвърто място в *Thesaurus graecae linguae* стои *Locus praeruptus ripae*, но в нашия случай нищо не ни дава основание да тълкуваме $\delta\chi\theta\eta$ като висок, стръмен бряг и да отстъпим от основното значение на думата — *ripa* (бряг). Но независимо от това подобно твърдение би следвало да бъде подкрепено с примери от хрониката на Скилица — нещо, което П. Диакону не е сторил.

$\theta\chi\theta\eta$ е едно от трите понятия, които византийският хронист употребява, за да обозначи бреговете на р. Дунав, освен $\chi\epsilon\acute{\iota}\lambda\omicron\varsigma$ и субстантивизираното прилагателно $\pi\epsilon\rho\alpha\acute{\iota}\alpha$ (от $\pi\epsilon\rho\alpha\acute{\iota}\omicron\varsigma$). В два от петте случая, когато той е използвал $\delta\chi\theta\eta$, безспорно е означил и двата бряга на р. Дунав.⁹ При това положение е трудно да приемем, че в разглеждания от нас пасаж (Skyl. Cedr., II, 412₁₉₋₂₁) $\delta\chi\theta\eta$ означава висок, т. е. десния бряг на реката, след като Скилица е назвал с него и ниския, ляв бряг. Или в случая имаме нова проява на литературна волност от страна на византийския хронист? Едва ли!

II. За да обясни употребата на множествено число от Скилица ($\tau\alpha\acute{\iota}\varsigma \delta\chi\theta\alpha\acute{\iota}\varsigma$), когато там би трябвало да има единствено число, както приема П. Диакону, румънският учен си е послужил само с един-единствен пример от неговото съчинение. Това обаче е крайно недостатъчно и неубедително. Струва ни се, че към решаването на подобен въпрос — характеристика на една, макар и на пръв поглед не особено значителна страна от стила на един средновековен автор — не може и не бива да се подхожда едностранчиво. Или казано с други думи, преди да се правят обобщения, би следвало да се проучат всички онези места от съчинението на Скилица, в които се споменават бреговете на р. Дунав, и на първо място онези от тях, където е употребено понятието $\delta\chi\theta\eta$. Освен двата случая, за които говори П. Диакону — пасажът, отнасящ се до уредбата на градовете по Долния Дунав през 971 г., и онзи, в който става дума за трите крепости, дадени на Кеген, — Скилица е използвал понятието $\delta\chi\theta\eta$, за да обозначи дунавските брегове още три пъти:

1. Skyl. Cedr., II, p. 403₁₄₋₁₅: $\kappa\alpha\iota \omicron\acute{\iota} \mu\epsilon\nu [\acute{\alpha}\rho\chi\eta\gamma\omicron\iota \tau\omicron\upsilon \sigma\tau\omicron\lambda\omicron\upsilon] \text{— б.м., И.Б.} \tau\alpha\varsigma \pi\alpha\rho' \acute{\epsilon}\chi\alpha\tau\epsilon\rho\alpha \delta\chi\theta\alpha\varsigma \tau\omicron\upsilon \pi\omicron\tau\alpha\mu\omicron\upsilon \acute{\epsilon}\tau\eta\rho\omicron\upsilon\nu \text{—}$ т. е. «оттогава те (началниците на флота) почнали да наблюдават грижливо и двата бряга на реката. . .» (разредката моя — И. Б.). Тук посочването на Скилица е твърде ясно и едва ли се нуждае от някакъв коментар. Все пак да го обясним с няколко думи. След като обсаденият в Дръстър Светослав

⁷ *Thesaurus graecae linguae*, t. V. Parisiis, 1842—1846, col. 2471 D; col. 2772 D.

⁸ *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis*, auctore Carolo de Fresne domino du Cange, I. Vratislavae, 1891, col. 106; *Greek lexicon of the Roman and Byzantine periods* by E. Sophocles, New York—Leipzig, 1890, p. 827.

⁹ Skyl. Cedr., II, p. 403₁₄₋₁₅; 407₄₋₇. Вж. съответните пасажи, тук стр. 13—14.

успял през една проливна дъждовна нощ да се измъкне от града и да се сдобие с провизии, при което русите унищожили един безгрижен византийски отряд (Скилица не посочва на кой бряг е станало това), Й. Цимисхий заплашил със смърт командния състав на своя флот и им наредил да следят внимателно обсадените, за да предотвратят втори подобен опит за излаз от града. В резултат на тази заповед византийският флот устроил внимателно наблюдение над единия и другия бряг на р. Дунав (παρ' ἑκάτερα ὄχθας).¹⁰

2. Skyl. Cedr., II, p. 407₄₋₇: ἐπελελοίπει δ' αὐτοῦ καὶ τὰ ἐπιτήδεια, καὶ οὐδαμῶθεν εἰσχορμίσασθαι θυγατὸν ἦν, τοῦ Ῥωμαϊκοῦ στολοῦ τὰ ὄχθα ἀκριβῶς τηροῦντος τοῦ ποταμοῦ, т. е. «Липсвали им (на русите — б. м., И. Б.) и храни, а нямали възможност да си доставят отникъде, понеже ромейската флота охранявала грижливо бреговете на реката».

В този случай преводът на τὰς ὄχθας... τοῦ ποταμοῦ като бреговете на реката, т. е. двата бряга, е безспорен. τὰς ὄχθας от този пасаж е равностоен на τὰς παρ' ἑκάτερῃ ὄχθας от цитираната погоре фраза. И в двата случая става дума за охрана на левия и десния бряг на р. Дунав от византийския флот с цел да се попречи на русите да излязат от обсадения Дръстър, за да се снабдят с хранителни продукти.

3. Skyl. Cedr., II, p. 719₈₋₁₂: ἐν δὲ ταῖς παρακειμέναις τῇ ὄχθῃ τοῦ Ἰστρου πόλεσι τῶν στρατιωτῶν ἡμελημένων αἷα δὴ μηδὲν εἰς διοίκησιν λαμβανόντων, στέλλεσαι ὁ βεστάρχου Νέστωρ, δοῦλος γεγωνὼς τοῦ πατρὸς τοῦ βασιλέως, δοῦξ τῶν Παριστρίων ὀνομασθεῖς..., т. е. «В градовете, лежащи по брега на Истър, войниците били нехайни, защото не получавали никакво възнаграждение и затова бил изпратен вестархът Нестор, който бил роб (служител) на императоровия баща и бил назначен за дук на Паристрион.»

За разлика от останалите четири случая в този пасаж Скилица е употребил ὄχθῃ в единствено число. Отговаря ли тази граматична форма на действителното състояние на нещата, т. е. наистина ли става дума само за единия (десния) бряг на р. Дунав? Едва ли можем да се усъмним в това. Тези градове са били в пределите на темата Паристрион, за чийто управител по това време е бил назначен вестархът Нестор. Темата е обхващала земите между р. Дунав, Стара планина и Черно море (западната ѝ граница трудно може да бъде установена),¹¹ т. е. тя е включвала само десния бряг на реката.

До това заключение можем да достигнем и по друг път. За същото събитие — въстанието на крайдунавските градове под ръководството на Нестор — съобщава и М. Аталият: παράκεινται γὰρ τῇ ὄχθῃ τούτου πολλαὶ καὶ μεγάλαι πόλεις, ἐκ πάσης γλώσσης συνηγμένου ἔχουσαι πλῆθος καὶ ὀπλιτικῶν οὐ μικρὸν ἀποτρέφουσαι· πρὸς αἷς αἱ περαιωθέντες Σκυῖται τὸ πρότερον τὸν Σκυθικὸν ἐπιφέρουσι βίον¹², т. е. «Защото по брега на Истъра лежат многобройни

¹⁰ В случая τὰ ὄχθῃ е подсилено с ἑκάτερῃ не защото множественото число недостатъчно ясно предава заповедта на императора, а за да се наблегне допълнително, че едновременно трябва да се контролират и двата бряга на р. Дунав.

¹¹ За темата Паристрион вж. В. Н. Златарски, История, т. II, София, 1934, passim; N. Bănescu, Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie, Bucarest, 1946, p. 45 sqq; Г. Г. Литаврин, Болгария и Византия в XI—XII вв., Москва, 1960, стр. 278; P. Diaconu, Les Petchénègues au Bas-Danube, p. 82 sqq.

¹² Michaelis Attaliothae historiae, ed. Bonn., p. 204₁₉—205₃.

и големи градове, в които има разноезично население и които поддържат немалко войска. Ските, които се били прехвърлили по-рано в тях, донесли скитски начин на живот.»

И тук, както при Скилица, употребата на единствено число (τῇ ὁχθῇ) е правилна и на място. Нещо повече, двата израза са почти идентични — ἐν δὲ ταῖς παραχειμέναις τῇ ὁχθῇ (Й. Скилица) — παράκεινται γὰρ τῇ ὁχθῇ (Мих. Аталият). Че в случая се имат предвид градовете, разположени по десния бряг на реката, е видно и от израза: «Ските, които се били прехвърлили в тях (градовете) по-рано. . .», т. е. преминали от левия на десния бряг на реката.

4. Накрая да разгледаме примера, използван от П. Диакону. Съобщавайки за преговорите на Кеген, вожда на двете печенежки племена, преминали на византийска територия, с император Константин IX Мономах, Скилица отбелязва, че след като обещал да приеме християнската религия, той «получил три крепости от тези, които са намират по бреговете на Истръ» (καὶ φρουρία τρία ἀπὸ τῶν ἐν ταῖς ὁχθαῖς ἰδρυμένων τοῦ Ἰστρου εἰλήφει. . . .¹³

Как би могла да се обясни употребата на множествено число в тази фраза? Безспорно е, че нито една от трите крепости, които е получил Кеген, не се е намирала на левия бряг на реката. Тогава остава ни да приемем предложеното от П. Диакону тълкуване — Скилица има предвид единия (в случая десния) бряг на Дунава, но поради съображения, неизвестни за нас, употребява множествено число (ταῖς ὁχθαῖς). Струва ни се, че обяснението на този негов израз се крие другаде. Загадката става значително по-лесна за разрешаване, ако приемем, че една от крепостите, които византийците са отстъпили на Кеген, се е намирала на някой от дунавските острови. Й. Скилица съобщава, че Кеген, бягайки от своя противник Тирах, се укрепил заедно с хората си, 20 000 на брой, на едно дунавско островче (καὶ ἐν τῇ ποταμῖα γησίδι) край Доростол.¹⁴ Бихме могли да допуснем — за това имаме известно основание, — че след като Кеген преминал на византийска служба, задържал в свои ръце острова, където са били настанени неговите хора. Според нас това би могло да бъде о-в Пъкунул луй Соаре.¹⁵ Той отговаря най-добре на всички изисквания: намира се наблизо до Дръстър — 18 км, достатъчно голям е, за да може да се настанят хората на Кеген, там Дунав може да бъде преминат сравнително лесно (нещо, от което са се възползвали печенезите), в североизточния край на острова е била разположена солидна каменна крепост с малко пристанище¹⁶ — крепостта, която е била отстъпена на печенезите.¹⁷

¹³ Skyl. Cedr., II, p. 584₁₋₂.

¹⁴ Ibidem, p. 583₉₋₁₀.

¹⁵ Вж. в този смисъл и E. Zaharia, Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român, Bibliotheca de arheologiei XII, București, 1967, p. 107; I. Bărnea — Șt. Ștefănescu, Din istoria Dobrogei, vol. III, București, 1972, p. 126.

¹⁶ За Пъкунул луй Соаре вж. P. Diaconu — D. Vilceanu, Păciul lui Soare-cetatea bizantină, București, 1972.

¹⁷ П. Диакону (Despre localizarea Vicinei, Pontica, III, Constanța, p. 275—294) идентифицира крепостта на о-в Пъкунул луй Соаре с гр. Вичина. От друга страна, Анна Комнина (Αππαε Κομπηναε Alexias, ed. A. Reiferscheidt, vol. I, VI, 14, p. 222, Lipsiae, 1884) съобщава, че през 1086 г. Вичина е била в ръцете на печенезите. Не бихме ли могли да допуснем, че те са контролирали Пъкунул луй Соаре = Вичина през тези четири десетилетия (1048—1086)?

Ако това наше предположение е правдоподобно, употребата на множествено число от Скилица в израза *καὶ φρουρίαι τρία ἀπὸ τῶν ἐν ταῖς ὄχθαις* е напълно понятна и обяснима.

И така, след всичко казано дотук, струва ни се, че не би могло да се говори за някаква литературна или по-скоро граматична волност на Скилица и още повече че тя е характерна за неговия начин на изразяване, за неговия стил на писане. Поне въз основа на разгледаните примери — употребата на съществителното име *ὄχθη* — това трудно може да се допусне. И в четирите случая, анализирани тук, може да се констатира едно и също нещо — Скилица стриктно спазва граматическите правила, благодарение на което има пълно съответствие между граматическия строеж на фразата и нейния смисъл.

При това положение разглежданата от П. Диакону и от нас фраза, с която Скилица съобщава за уредбата на градовете по Долния Дунав през 971 г., може да бъде превеждана и тълкувана само в един-единствен смисъл: *τῶν περὶ ταῖς ὄχθαις τοῦ ποταμοῦ φρουρίων καὶ πόλεων* = «крепостите и градовете край бреговете (двата бряга) на реката. . .» Или казано с други думи, след своята победа при Дръстър император Йоан Цимисхий уредил в административно отношение онези български градове, покорени от него, които са били разположени по двата бряга на р. Дунав.

Когато се решава въпросът за местонахождението на крепостите и градовете, за които съобщава Й. Скилица, не бива да се разчита само на един текстуален анализ на неговата фраза, колкото и ясна да е тя. Наистина П. Диакону е привлякъл за тази цел археологически материал. Струва ни се обаче, че в случая той няма решаващо значение, още повече че са използвани материалите от разкопките на два града — Капидава и Диногения, — разположени на десния бряг на р. Дунав. На първо място би следвало да се потърсят допълнителни указания у самия Скилица, тъй като в разглеждания от нас пасаж той съобщава само за втората част от действията на Й. Цимисхий — уредбата на тези крепости, — но не и за времето и начина, по който те са преминали в ръцете на империята. За щастие византийският хронист не е пропуснал да стори това.

Описвайки обсадата на Дръстър от Й. Цимисхий, Й. Скилица съобщава следното: *καὶ προσήλθον αὐτῷ πρέσβεις ἐκ Κωνσταντίνης καὶ τῶν ἄλλων φρουρίων τῶν περὶ τὸ ἱδρυμένον τοῦ Ἰστρου, ἀμνηστίαν κακῶν αἰτοῦ εἶναι καὶ ἑαυτοὺς ἐγχειρίζοντες σὺν ταῖς ὀχυρώμασιν οὓς προσήνως δεόμενοι ἀπέστειλε τοὺς παραληφθέντας τὰ φρουρία καὶ στρατίαν ἀποχρῶσαν εἰ τὴν οὕτω φυλακήν*,¹⁸ т. е. «При него (императорът — И. Б.) дошли пратеници от Констанция и другите крепости, намиращи се отвъд Истър. Те му искали прошка за сторените злини и му се предавали с укрепленията си. Той ги приел благосклонно и изпратил хора да завземат крепостите, както и войска, нужна да ги охранява.»

Този пасаж, както и изученият по-горе откъс, е извънредно ценно свидетелство и също както него дълго време се е изплъзвал от погледа на изследвача.¹⁹ Не ще и съмнение, че и на двете места става дума за едни и същи крепости и градове. Двете фрази представляват две взаимно свързани помежду си части на едно цяло, на един процес: в първия случай

¹⁸ Skyl. Cedr., II, p. 401¹⁹⁻²³.

¹⁹ За този пасаж от съчинението на Й. Скилица вж. И в а н А. Б о ж и л о в, Към въпроса за византийското господство, стр. 80.

се говори за тяхното заемане от византийците преди решителната битка под стените на Дръстър и осигуряването на тяхната охрана, а във втория — за окончателната им уредба заедно с онези градове, които са се намирали по десния бряг на р. Дунав, след победата на Светослав и анексирането на Източна България от Византия.²⁰

Безспорно е, че и в двата случая се говори за градове, разположени в областта на Долния Дунав, като единственото по-конкретно посочване е споменаването на Констанция.²¹ Напоследък обаче румънският историк Е. Стънеску предложи нова интерпретация на цитирания по-горе пасаж (Skyl. Cedr., II, p. 401₁₉₋₂₃), както и нова локализация на «другите крепости, намиращи се отвъд Истър» (ἄλλων φρουρίων τῶν πέραν ἰδρυμένων τοῦ Ἰστρου).

В какво се състои неговото тълкуване? Първо, той приема, че цитираната фраза е непълна — преписвачът на ръкописа е пропуснал няколко думи, които затрудняват нейното правилно обяснение. Авторът (Й. Скилица) говори за две пратеничества — едното от Констанца (на Черно море) и другото от крепостите отвъд Дунав.

Второ, сегашното състояние на археологическите проучвания не позволява идентифицирането на тези крепости. Според румънския учен те не трябва да се търсят в най-близката околност на Дунава, а значително по-далече. Той приема, че при император Йоан Цимисхий са се явили пратеници на градове, които трябва да се търсят в Западна Трансилвания, Банат или дн. Кришана.²²

²⁰ В единия случай посочването е по-общо — градовете по двата бряга на реката, а в другия — само онези, които са били на север от нея. В първия случай се фиксира крайният резултат, а във втория — начинът, по който византийците са завзели онези крепости, разположени отвъд Дунав. Тези от тях, които са се намирали на юг от реката, вероятно са били овладени от византийците още преди обсадата на Дръстър.

²¹ При идентифицирането на тази крепост мненията на учените се раздвояват. Едни са склонни да смятат, че Скилица има предвид Constantiana Daphne — крепост, разположена на север от Дунава, построена от император Константин Велики и реконструирана от император Юстиниан. Срв. I. B a r n e a, Byzance, Kiev et l'Orient sur la Bas-Danube du Xe au XIIe siècles, Nouvelles études d'histoire, I, Bucarest, 1955, p. 173; I. B a r n e a — Ş t. Ş t e f ă n e s c u, Din istoria Dobrogei, III, p. 74.

Други изследвачи я идентифицират с дн. Констанца или със селището Constantiana, разположено до днешния град, което постепенно се е сляло с античния Tomis и впоследствие му е дало своето име. Срв. ГИБИ, VI, стр. 286, б. 2; E. Ş t ă n e s c u, Byzance et les Pays Roumains aux IXe — XVe siècles, XIV congrès international des études byzantines, Rapports, IV, p. 10, Bucarest, 1971. За Constantiana в Добруджа вж. още J. Z e i l l e r, Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain, Paris, 1918; G r. T o c i l e s c u, Neue Inschriften aus Rumänien, Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich—Ungarn, 15 (1891), S. 30, n. 63; B. B e л к о в, Градът в Тракия и Дакия през късната античност (IV—VI в.), София, 1959, стр. 91—92). Според П. Диакону (Les Petchénègues au Bas-Danube, p. 24, n. 40), Констанца, за която говори Скилица, е Констанция в Добруджа, спомената от Константин Баргенородни (De Administrando Imperio, ed. Gy. Moravcsik et R. J. H. Jenkins, Budapest, 1949, § 99, p. 62 — D. A. I., vol. II, Commentary, London, 1962, p. 57). Освен това той приема, че Constantiana Daphne е била разположена на десния бряг на Дунава, на мястото, където днес се намират руините на крепостта Pırjoaia — (областта на Констанца).

Струва ни се, че при идентификацията на Констанция трябва да се изходи от текста на Скилица, а той е категоричен: «пратеници от Констанция и другите крепости, разположени отвъд Истър». Този фрагмент недвусмислено показва, че всички крепости, (в това число и Констанца) се намират в една и съща област, определена спрямо Дунава — на север от реката.

²² E. Ş t ă n e s c u, *op. cit.*, p. 12—13.

Наистина това тълкуване на румънския учен е ново. Но неговият опит да представи събитията, за които говори Скилица, по начин, различен от приетия досега, е неуспешен.

Преди всичко разглежданият текст в никакъв случай не е достигнал до нас непълен. Фразата е ясна, точна и красноречива. Тя не дава никакво основание да се говори за две пратеничества. Авторът съобщава недвусмислено: «При него (император Йоан Цимисхий) пристигнали пратеници от Констанция и другите крепости, разположени отвъд Истръ.» Видно е, че не става дума за определен брой пратеничества — едно, две или повече, — а за представители на различни крепости (много на брой), намиращи се в една и съща област, в случая земите на север от Долния Дунав.²³

Предложената от Е. Стънеску локализация на τῶν ἄλλων φρουρίων τῶν πέραν ἰδρυμένων τοῦ Ἰστρου в Трансилвания и Банат е абсолютно неприемлива. Ето как го съобщава Скилица за същите тези крепости: ἡμέρας δὲ ἄρτι διαγελώσης πάντα τοὺς ἐν τισὶ φρουρίοις εἰς φυλακὴν ἐσκεδάσμενους ἀνεκαλοῦντο ἐς τὸ Δορόστολον, καὶ ταχέως ἦγον μετακληθέντις,²⁴ т. е. «А щом настъпил денят [на решителното сражение — б. м., И. Б.], всички [руси], които били пръснати на стража из разни крепости, били извикани в Доростол и дошли веднага.»

Не ще и съмнение, че това са българските градове (или част от тях, разположени на север от р. Дунав), завладени от киевските руси през 968 г., за които съобщава първоначалната руска летопис: «В лѣто 6475. Иде Святославъ на Дунай на Болгары. И бившемъся обоимъ одолѣ Святославъ болгаромъ и взя горадъ 80 по Дунаеви. . .»²⁵

Следователно при Йоан Цимисхий са дошли пратеници тъкмо на част от тези градове, изоставени от русите в навечерието на решителната битка край Дръстър. При това положение да се търсят същите тези градове в Трансилвания, Банат или Кришана е най-малко неуместно. Е. Стънеску едва ли би си позволил да допусне, че русите са успели да сложат ръка на тези, тогава все още български области.

Срещу становището на румънския учен има още един аргумент, който не оставя съмнение в неговата неправдоподобност. Ако той беше разгледал целия пасаж, цитиран по-горе от нас (Е. Стънеску е изградил своето становище само върху първата фраза — καὶ προσῆλθον. . . σὺν τοῖς δχυρώμασι²⁶), въпросът щеше да бъде разрешен от само себе си. Ще си позволим да приведем още веднъж пропуснатата от него втора фраза — този път само в български превод: «Той [императорът] ги [пратениците] приел благосклонно и изпратил хора, за да за-

²³ Неправилно е да се говори за едно общо пратеничество на редица крепости и градове, разположени в една област (според Е. Стънеску в Трансилвания и Банат). Византийският хронист съобщава не за няколко пратеници на една и съща област, а за пратеници на различни крепости, представена всяка сама за себе си. В никакъв случай не можем да говорим и за пратеници на един «жупанат» в Добруджа с център Констанция (Е. Stănescu, *opt. cit.*, p. 12). Първо, такъв «жупанат» като самостоятелна държавна или преддържавна формация никога не е съществувал (позоваването на надписа от Мирча Вода [943] е неуместно) и, второ, в случая Скилица има предвид пратеници на град Констанция, може би най-големия измежду всички, поради което той е съобщил само неговото име.

²⁴ Skyl. Cedr., II, p. 401¹³⁻¹⁵.

²⁵ Повесть временных лет, ч. I. Текст и перевод. Подготовка текста Д. С. Лихачева, перевод Д. С. Лихачева и Б. А. Романова, Москва—Ленинград, 1950, стр. 47.

²⁶ E. Stănescu, *opt. cit.*, p. 12.

вземат крепостите, и войска, необходима да ги охранява.» Или казано с други думи, още преди да приключи византийско-руската война,²⁷ Йоан Цимисхий сложил ръка на доброволно предадите се крепости, след като били изоставени от русите. А това едва ли би могло да стане, ако те са се намирали далече от района на военните действия (Дръстър). Очевидно е, че тук се визират градовете, разположени на север-североизток от Долния Дунав.

Внимателното изучаване на тези няколко пасажа от хрониката на Й. Скилица ни позволява да направим следните изводи:

1. Обстойният анализ на първия откъс от съчинението на византийския автор (Skyl. Cedr., II, 412₁₉₋₂₁) — мерките, които император Йоан Цимисхий е взел за уредбата на българските градове в областта на Долния Дунав — показва, че те са били разположени по двата бряга на реката. До това заключение ни довежда както анализът на понятието *ῥαῖη* (смисълът, в който то е употребено от Скилица), така и съпоставянето на този пасаж на всички онези места в същата хроника, където по отношение на бреговете на Дунав е употребена същата дума — *ῥαῖη*. Това сравнително изучаване показва, че в случая не може да става и дума за някаква литературна волност, както приема П. Диакону, или ние бихме казали граматическа свобода на Й. Скилица. Във всички тези примери употребата на множествено или единствено число на *ῥαῖη* е съобразена със смисъла на фразата — дали се има предвид единият или двата бряга на р. Дунав. Тази фраза на византийския автор, наистина, трябва да се схваща *ad litteram*, а именно: градовете и крепостите, за които съобщава той, са били разположени по двата бряга на р. Дунав.

2. До същото заключение ни довежда и абсолютно налагащото се в този случай съпоставяне на разглеждания пасаж с онези места от хрониката на Скилица, в които той говори за същите градове и крепости или за някои от тях (Skyl. Cedr., II, 401₁₃₋₁₅; 401₁₉₋₂₃). От тези свидетелства на византийския автор е видно, че част от тези български градове, с чиято уредба се е занимал Йоан Цимисхий, преди да се завърне триумфално в Константинопол, са били разположени на север от р. Дунав. Наистина, някой би могъл да възрази, че в първия случай (Skyl. Cedr., II, р. 412₁₉₋₂₁) се визират само онези от тях, които са били по десния бряг на реката, а във втория, онези, намиращи се отвъд Долния Дунав. Подобно възражение обаче няма място, тъй като Йоан Цимисхий се е занимал не само с уредбата на един или два града, но преди да се отправи към византийската столица, той е уредил в административно отношение цялата област, в която са били разположени градовете, за които говори Скилица. Така според нас трябва да се тълкува този пасаж от неговото съчинение.²⁸

3. Един кратък поглед върху административната уредба на покорените от Византия североизточни български земи ще ни увери в правди-

²⁷ Румънският учен (E. Stănescu, *op. cit.*, р. 12) неправилно твърди, че пратеничеството от Констанция и другите градове, намиращи се на север от Дунава, е пристигнало при императора след победата при Дръстър и окончателното оттегляне на русите.

²⁸ Вж. в този смисъл И. в. Божилков, Към въпроса за византийското господство, стр. 80.

ността на изказаната от нас мисъл. Непосредствено след 971 г. тези земи са били обособени в една самостоятелна административна единица. Неин управител е бил протоспатарият Леон Сарацинопул, който се е титулувал стратег на Йоанопол (В. Преслав) и Доростол.²⁹ По всяка вероятност това е същата тема, която е известна от анонимния персийски географски трактат Худуд ал-Алам (982 г.) под името *Bulghari*.³⁰ В нея може би са влизали и онези български земи, разположени на североизток от Долния Дунав, т. е. там, където са били градовете, означени от Скилица като τῶν ἄλλων προῦρίων τῶν πέραν ἰδρυμένων τοῦ Ἰστρου.³¹

Нов и важен за нас момент в административното устройство на долнодунавските земи настъпил към 976 г. наскоро след въстанието на четиримата комитопули. Тогава земите, разположени на север от реката, са били обособени в един катепанат, известен под името *Μεσopotamία τῆς Δύσεως*.³² Би могло да се допусне, че на катепана на Месопотамия на Запад са били подвластни и онези градове, които се намирали до десния бряг на реката.

Важни данни за градовете по Долния Дунав и преди всичко за тези от тях, които са били разположени на север от реката, намираме в един твърде интересен, но същевременно и твърде енигматичен паметник от самия край на X век. Думата ни е за т. нар. «Записка на гръцкия топарх» или «Аноним на Хазе».³³ Далеч сме от мисълта да разглеждаме обстойно тези няколко странички, предмет на дискусии между три поколения византолози, а напоследък обявени и за фалшификат.³⁴ Тъй като това сме сторили другаде,³⁵ тук ще се спрем само на един пасаж, който засяга повдигнатия от нас въпрос.

Описвайки настъплението на «варварите», т. е. българите,³⁶ на север от Дунава към 990 г., анонимният автор съобщава, че те подложили на разорение тамошните градове и села (според него 10 града и 500 села)

²⁹ И в. Б о ж и л о в, цит. съч., стр. 84; същият, Печатът на Леон Сарацинопул — стратег на Йоанопол и Доростол, ИПр, 1970, 5, стр. 106; И в. Б о ж и л о в, В. Г ю з е л е в, Реч. на I. В а г н е а — Ş t. Ş t e f ă n e s c u, Din istoria Dobrogei, vol. III, ИПр, 1972, 3, стр. 120.

³⁰ Hudud al-alam. «The regions of the world». Persian geography, 372 A. H. — 982 A. D. Translated and explined by V. Minorsky, E. J. W. Gibb. Memorial Series, New Series, London, 1938, § 42, p. 157.

³¹ Наистина би могло да се допусне, че още тогава земите на север от Дунава са били обособени в отделна административна единица, известна по-сетне като *Μεσopotamία τῆς Δύσεως* (известно основание за това ни дава S k y l. C e d r., II, p. 412₁₉₋₂₁), но за съжаление тя не е засвидетелствувана преди 976 г.

³² За *Μεσopotamία τῆς Δύσεως* вж. N. A. O i k o n o m i d è s, Recherches sur l'histoire du Bas-Danube aux Xe — XIe siècles: La Mesopotamia de l'Occident, RESEE, III (1965), 1—2, p. 58—60, 72; И в. Б о ж и л о в, Към въпроса за византийското господство, стр. 85 и сл.

³³ Срв. текста у L e o n i s D i a c o n i Caloensis historiae libri X, ed. C. B. Hasii, Bonnæ, 1829, p. 496—504.

³⁴ I. Š e v č e n k o, The Date and Author of the so-called Fragments of Toparch Gothicus, Dumbarton Oaks Papers, 25 (1971), p. 117—188. Съкратен вариант на тази работа в «Bulletin d'information et de coordination, V (1971), Association internationale des études byzantines, Athènes—Paris, 1971, p. 71—95.

³⁵ И в. Б о ж и л о в, Към въпроса за византийското господство, стр. 89 и сл. Всички въпроси, свързани с изучаването и историческото обяснение на този паметник, са разгледани в подготвяната от нас монография «Анонимът на Хазе» (Към историята на българо-византийските отношения в края на X в.).

³⁶ За «варварите» — българи вж. И в. Б о ж и л о в, цит. съч., стр. 93.

и унищожавали населението им поради нарушена клетва (Προβληθέντες ἐπ' ὀμωσία),³⁷ което напразно се опитвало да докаже, че са виновни неговите власти (ἡγεμόνοι). Тези разрушавани от българите градове са, според нас, част от онези крепости и градове, които доброволно са се предали на византийците през 971 г. и които по-сетне са съставлявали катепаната Μεσοποταμία τῆς Δόσεως. Тъкмо заради това доброволно преминаване под византийска власт българските войски наказали местното българско население, което се оправдавало със своите ἡγεμόνοι, които взели решение да извършат това предаване и изпратили пратеници при император Йоан Цимисхий.

Тези няколко оскъдни думи на анонимния автор представляват последното известие и същевременно последната фаза от съдбините на долнодунавските градове между 971 и 1001 г. В самото начало на XI в. Византия повторно овладяла североизточните български земи и този път за по-продължително време — до 1185 г., — като границата на империята минавала вече по р. Дунав. Що се отнася до онези градове, които се намирали на север от реката, по всяка вероятност те не са били завладени от византийците повторно. Изглежда, че наскоро след това те са попаднали под контрола на печенегите.

³⁷ В литературата, посветена на «Анонима на Хазе», твърде много се е спорило за точното значение на израза προβληθέντες ἐπ' ὀμωσία. И. Шевченко (DOP, 25, р. 126) го превежда като «защитени от клетва» (protected by oaths). Както контекстът, така и съпоставянето с други известия (преди всичко Skyl. Cedr., II, 40¹⁹⁻²³) показват, че той би трябвало да се преведе поради нарушена клетва.

AU SUJET DE L'INTERPRÉTATION DE DEUX PASSAGES CHEZ I. SKYLITZÈS CONCERNANT LES VILLES DU BAS DANUBE VERS LA FIN DU Xe SIÈCLE

I v. B o ž i l o v

R é s u m é

Cette étude se rapporte à deux passages de la Chronique de I. Skylitzès dont on a peu fait état jusqu'à présent, mais qui jettent une certaine lumière sur le sort des villes bulgares situées sur les deux rives du bas Danube pendant le dernier quart du Xe siècle.

Après une analyse approfondie du premier passage (Sky., Cedr., II, 412¹⁹⁻²¹) ainsi qu'une confrontation avec tous les endroits de l'ouvrage du chroniqueur byzantin où le mot ὀχθη est employé pour désigner les rives du Danube, l'auteur arrive à la conclusion que l'expression ταῖς ὀχθαῖς τοῦ ποταμοῦ signifie les deux rives du fleuve. Il s'en suit donc que les villes dont il est question dans ce texte étaient situées non seulement sur la rive droite, mais aussi sur la rive gauche du fleuve.

Ces localités étaient quelques unes des villes et des forteresses bulgares qui s'étaient rendues volontairement à l'empereur Jean Tzimiscès peu avant la bataille décisive devant les murs de Drăstăr (971), (Skyl., Cedr., II, 401¹⁹⁻²³). Elles se trouvaient toutes dans la région du bas Danube (au nord et au sud du fleuve).

En s'appuyant sur des sources telles que Taktikon Scorialensis ou Taktikon Oikonomidès, le sceau de Léon Sarrasinopoulos, Toparcha Gothicus ou Anonyme de Hase, l'auteur décrit le sort de ces villes jusqu'au début même du XIe siècle.

Aussitôt après 971, ces localités furent rattachées à la thème soumise à l'autorité du stratège de Ioanopol et de Dorostol. Vers 976, les villes situées au nord du fleuve furent rattachées à Μεσοποταμία τῆς Δύσεως, tandis que celles qui se trouvaient au sud du Danube à l'ancienne thème byzantine de Thrace. Après 986, les villes de la Bulgarie du Nord-Est situées au sud du Danube, et après 991 celles au nord du fleuve, furent libérées par les Bulgares, mais une dizaine d'années plus tard elles furent reconquises par les Byzantins (1001), cette fois-ci pour une plus longue durée.